

DE NIEUWE KRONIEK

Uitgave
Oudheidkamer
Tiel
en Omstreken

Derde jaargang, nummer 1, september 2011

Inhoudsopgave

Het Kalverbos in vroeger tijden en de Sint Walburgkerk	3
Roel de Jongh (postuum), Emile Smit en Willem Spekking onderscheiden	12
Tiels markante persgeschiedenis	14
Van concurrerende dagbladen tot one-paper-city	
rubriek 'Uit de vlooienklap'	19
Voor u gesignaleerd	21
Het Bleekveld door de eeuwen heen	22
rubriek Nieuws van het Regionaal Archief Rivierenland	30

Aan dit nummer van de Nieuwe Kroniek werkten mee:

Jan Beijer, Jan Bouwhuis, Beatrijs van Dijk, Huub van Heiningen, Emile Smit, Ella Kok-Majewska, Bert Leenders en Peter Schipper.

Onlangs verscheen het 128 dikke pagina's dikke verslag van het archeologisch onderzoek dat in 2008 heeft plaatsgevonden voor de plaatsing van de ondergrondse afvalcontainers in het centrum van Tiel. Het lijvige rapport (ARC-publicatie 220) kunt u op de site van de begeleidende organisatie Archeological Research & Consulting (www.arcbv.nl) vinden. Eerder in 2009 deden Gerard Boreel en Eric Norde, verbonden aan het Archeologisch Centrum van Vrije Universiteit in Amsterdam verslag van de resultaten van het vervolgonderzoek dat zij van achter hun bureau en met grondradar ter plaatse verrichtten. Beide verslagen bevatten voor geïnteresseerden interessante en toegankelijke informatie over een belangrijk stuk van de geschiedenis van Tiel en de onderzoeksresultaten. De resultaten van de onderzoeken vormden voor de gemeente aanleiding om op het Kalverbos een groot informatiebord te plaatsen. Huub van Heiningen bestudeerde de beide rapporten en vergeleek de informatie hiervan met betrouwbare historische bronnen. Beide rapporten stelden hem teleur. Het onderzoek was te summier, de archeologen deden volgens van Heiningen ook hun huiswerk niet goed. Dit leidde tot verkeerde conclusies. Bovendien ontdekte hij dat de Sint Walburgkerk op het informatiebord niet op de goede plaats staat. Omdat veel publicaties over de historie vaak het resultaat is van het putten in een of meer eerder verschenen publicaties, kunnen deze rapporten volgens Van Heiningen tot een reeks van misvattingen leiden. Daarom is het belangrijk dat de conclusies van Van Heiningen via de Nieuwe Kroniek bekend worden en voor de toekomst bewaard. Hierna treft u ze aan. Ze bevatten interessante informatie over de Walburgiskerk en een stuk Tielse geschiedenis dat daar mee verband houdt. Foto- en videograaf Jan Bouwhuis maakte op verzoek van Van Heiningen een prachtige montagefoto van de vroegere Sint Walburgkerk, zoals die er in 1550 uitgezien zou kunnen hebben op het huidige Kalverbos. Als voorbeeld is de Sint Severin uit Keulen gebruikt. Omdat de toren daarvan geen trans heeft, is de spits vervangen door die van de Sint Maartenskerk. Wij willen u deze foto graag in kleur laten zien. Dat kan alleen op de omslag. Daarom zal hij alle nummers van de derde jaargang van dit blad de omslag sieren.

Het Kalverbos in vroeger tijden en de Sint Walburgkerk

Door Huub van Heiningen

Het graven van 36 gaten voor het plaatsen van afvalcontainers in het najaar van 2008 is archeologisch begeleid door onderzoekers van het ARC. Van dit onderzoek is recent een uitvoerig rapport verschenen, waarin niet minder dan negen deskundigen een bijdrage leverden¹.

Op de rand van het Kalverbos stuitte de gravers op een sarcofaag en stenen waarin ze resten van

de Sint Walburgskerk meenden te herkennen. Dat gat is dichtgegooid om de vondsten 'in situ' te bewaren, maar de ontdekking was wel aanleiding voor een onderzoek met grondradar op het Kalverbos. Dat is verricht door twee medewerkers van de ACVU en ook het resultaat daarvan is gepubliceerd².

1 ARC-Publicaties 220, Groningen 2011

2 Zuidnederlandse Archeologische Notities 190, Amsterdam 2009

Het onderzoek met grondradar maakt het mogelijk vrij exact de locatie aan te wijzen waar de befaamde Sint Walburgiskerk heeft gestaan, hoewel de onderzoekers daaruit m.i. onjuiste conclusies trekken.

De beide publicaties stellen teleur. Dat het ARC-onderzoek nauwelijks nieuws heeft opgeleverd voor de geschiedschrijving van Tiel, zoals de rapporteurs ook zelf al concluderen, is wellicht ten dele te wijten aan het feit dat hangende het onderzoek is besloten niet tot het maaiveld te graven. De afmetingen van de gaten waren doorgaans te gering voor het trekken van conclusies.

Vervelender is echter dat de archeologen kennelijk hun huiswerk niet goed deden. Er is aan deze publicaties geen archiefonderzoek vooraf gegaan en voorts wel erg selectief geput uit beschikbare gedrukte bronnen. Dat leidde tot opmerkelijke vergissingen. Die dreigen een eigen leven te gaan leiden omdat – zoals ook deze rapporten weer leren – in deze wereld kennelijk iedereen klakkeloos van de ander overschrijft.

In de 16e eeuw werden in de binnenstad (grotendeels) open riolen aangelegd of al eeuwen bestaande open (vuil)watergangen verder uitgediept en soms ook beschoeid³. Die laat-middeleeuwse rioleringen volgden het natuurlijk verhang en leidden dus vanaf de Waterstraat naar de stadsgracht nabij de Sint Maartenskerk. De onderzoekers zijn op enkele plaatsen op rudimenten hiervan gestuit en dachten dan ten onrechte te maken te hebben met zijtakken van de Linge. Een in 1567 aangelegde riooluitlaat – in de stadsrekening aangeduid als een ‘sluyske’ – is te zien op het bekende schilderij van Jan van Goyen. In het ARC-rapport wordt die uitlaat als ‘waterpoort’ gemarkeerd.

³ In de gerichtssignaten en in de stadsrekeningen zijn daarover tientallen aantekeningen te vinden.

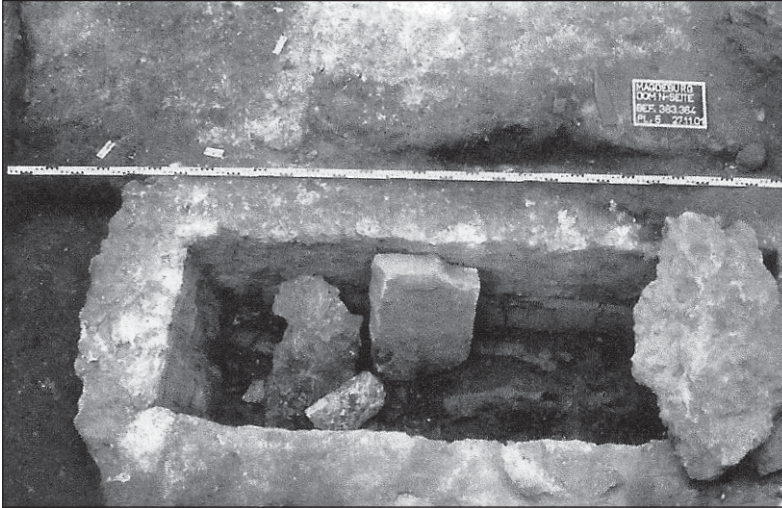
⁴ In het voor iedereen toegankelijke archief van de Duitse Orde, zit veel materiaal over deze kerk. Dat materiaal is grotendeels gepubliceerd en/of digitaal openbaar gemaakt.

Er wordt nogal eens een straathoek verkeerd aangeduid, de Achterweg heet soms Achterstraat en de Koornmarkt wordt hier de Koornstraat. Op pagina 20 wordt het uit 1850 daterende Aardrijkskundig Woordenboek van Van der Aa aangehaald om tot een volstrekt onjuiste conclusie te komen over de bezittingen van het Agnietenklooster en de plaats van het ‘pastoorshuis’.

Aan een aanduiding als ‘de plaats waar het Kalverbos de gracht oversteekt’ is de logica zoek en het gaat ook echt te ver de ‘schuilloopgraaf’ die in 1939 aan het Kalverbos werd aangelegd (waarvan de tekeningen in het stadsarchief te zien zijn), aan te duiden als een ‘ondergrondse bunker’.

De ACVU onderzoekers naar de situatie op het Kalverbos ruimen erg veel ruimte in voor niet ter zake doende informatie over de bouwgeschiedenis van de Sint Maarten, terwijl een schat aan informatie over de geschiedenis van de Sint Walburg – waarnaar ze op zoek waren – volledig genegeerd wordt.⁴

Om onduidelijke redenen voelden zij zich kennelijk verplicht in hun conclusies naar de bevindingen van het ARC toe te werken. Als gevolg daarvan wijzen ze voor de plaats waar de Sint Walburg gestaan heeft onmogelijke en ook onlogische contouren aan. Dat moeten ze zelf aangevoeld hebben, want ze stellen dat hun gegevens ook andere interpretaties mogelijk maken. Het Regionaal Bureau voor Toerisme, dat een fors informatiebord plaatste op de hoek van het Kalverbos, kent dat soort twijfels niet. Zodat nu dagelijks toeristen en vooral ook jongeren, die klasgewijze enthousiast deelnemen aan speurtochten naar Tiels erfgoed, informatie krijgen die misleidend is.

De gevonden sarcophaag is kort na de ontdekking met grond toegedekt. Er zijn geen voor publicatie bestemde foto's van beschikbaar. Dat roept vragen op. De foto is van een sarcophaag (steengraf uit de 10e eeuw, blootgelegd op de Domplatz in Maagdenburg. Deze is mogelijk vergelijkbaar met de sarcophaag waarop de gravers in het Kalverbos stuitten.

De in 1679 afgebroken Sint Walburg was een kapittelkerk en kan alleen al daarom niet de merkwaardige vorm hebben gehad, die ons wordt voorgelaten op het informatiebord op de hoek van het Kalverbos. Aan een kapittelkerk, waarin de liturgie zich sterk op het koor concentreerde, werden slechts (in zeer zeldzame gevallen) grote zijbeuken gebouwd als dat nodig was om zeer grote aantallen gelovigen te kunnen herbergen. Daarvoor had Tiel de Sint Maartenskerk.

Er zijn ook geen indicaties die erop wijzen dat er op het Kalverbos ooit een kruiskapel stond zoals Johan Blaeu die tekende op zijn bekende stadsplattegrond. Originele bronnen en nu ook de resultaten van het onderzoek met grondradar, spreken dat tegen. Toen Blaeu rond 1650 zijn plattegrond tekende, lag de Sint Walburg in puin. Hij kan daar dus niet de kapel gezien hebben, die op zijn kaart staat. Van hem is bekend dat hij met schablonen werkte zodat hij, als het om details gaat, niet betrouwbaar is.

Hoewel het grondradar daarvan geen enkel

spoor vertoonde, wordt dus uit de kaart van Blaeu afgeleid dat zijn kruiskapel zo groot was, dat die tot aan de straatweg het Kalverbos reikte.

Anders dan Blaeu kan Jacob van Deventer, die zijn stadsplattegrond ongeveer honderd jaar eerder tekende, de Sint Walburg echt gezien hebben. Hij geldt daarenboven als meer betrouwbaar. Maar hij maakte weer priegelkaarten, waarop de details bij het uitvergroten gemakkelijk in elkaar overvloeien. Zijn Sint Walburg staat echter wél op de juiste plaats – dieper het park in dan de bordenmakers menen te weten.

De Sint Walburg had zeker een toren – een zgn. westwerk. Die was volgens de Tielse Kroniek in 1345 groot genoeg om toevluchtsoord te bieden aan 145 burgers.⁵ De toen beschadigde kerk werd rond 1400 grondig gerestaureerd en in zijn oude luister hersteld. Vast staat ook dat die gerestaureerde kerk een forse toren behield of herkreeg. Er zijn minstens drie originele bronnen om dat te bewijzen.

⁵ Jan Kuys e.a. De Tielse Kroniek, pag 112

Onderzoek met grondradar op het Kalverbos .

Foto: Jan Bouwhuis

In de woelige tijden van hertog Karel van Gelre wisselde Tiel enkele malen van landsheer en had de stad veel te lijden. De eigenaresse van de Sint Walburg – de Duitse Orde – speelde daarin een specifieke rol. En in 1516 – als het even rustig is – meldt de Tielse commandeur met enige trots aan zijn Utrechtse superieuren, dat hij de zware klokken weer heeft kunnen laten ophangen in de toren.⁶ In 1528 werd Tiel, dan weer trouw aan hertog Karel, belegd door de ‘Bourgondiërs’ onder leiding van de (dan nog als zodanig te benoemen) graaf van Buren. De stedelijke militie heeft dan uitkijkposten op de Sint Maartenstoren maar hertog Karel betaalt Goossen de Man voor het waken op ‘Senct Walburg kercktoirn’.⁷

De kerk was in de 2e helft van de 16e eeuw al achteruitgegaan en raakte door de invoering

van de Reformatie in 1578 in een snel verval. De priester/kroniekschrijver van het Tielse convent tekent op dat Diederick Vijgh met zijn soldaten in 1582 alle kerkelijke gewaden en misboeken in beslag nam om te verbranden en daarvoor de sacristie en andere gebouwen van het Sint Walburgconvent liet doorzoeken.⁸ In juli 1588 liet Vijgh het koor met de koor-gang door zijn soldaten afbreken. Het is alsof de priester tranen liet vallen op zijn inderdaad door waterschade wat moeilijker leesbaar geworden optekening, die hij besluit met de bede ‘Godt betert her geweldt’. Hij heeft het trouwens ook anderszins moeilijk want hij verhaalt tussendoor hoe de ambtman hem een en andermaal liet ophalen en dwong om in de huizen van de nieuwe gezagshabbers te werken ‘as schijthuysvegher en stront wegh to fueren’ Daarbij

6 Brief in Archief Duitse Orde no 34

7 Gelders Archief Rekeningen Hertogen no 1292

8 Memoriaal Boexken Archief DO 2731

bleef het niet. Tiel kwam in deze jaren in een steeds benardere militaire positie en de 'koning van Tiel' had een dringende behoefte aan brons om kanonnen te kunnen gieten en aan stenen om de verdedigingswerken te versterken. Op 4 april 1589 kwam hij terug met zijn soldaten om de drie klokken uit de toren te halen. De kroniekschrijver kreeg kennelijk niet eens de tijd meer om ze te wegen, zoals hij van plan was. De oude toren, die nu ook zijn stem kwijt was, moet daarna vrij snel zijn afgebroken.

De notulen van het stadsbestuur vertellen hoe in het eind van de 16e en het begin van de 17e eeuw de katholieken stiekum nog de Sint Walburg gebruikten en een harde strijd voerden tegen verdere ontluistering van de oude kapittelkerk en de afbraak van zijn kapellen.⁹ Hun teleurstelling was zo groot, dat ze die in de notulen van de schepenbank lieten optekenen om de herinnering eraan voor komende generaties levend te houden.¹⁰

Maar hoewel het stadsbestuur in 1619 – en opnieuw in 1647 – met de commandeur overeenkwam dat hij de Sint Walburg zou onderhouden¹¹, blijkt uit de rekeningen van het kapittel dat daaraan ongeveer honderd jaar geen duit is uitgegeven. Totdat in 1663 het dak met de tongewelven instortte en het stadsbestuur dreigde een deel van de goederen van de Duitse Orde in beslag te zullen nemen om uit de opbrengst daarvan de Sint Walburg te laten herstellen.¹² De Orde liet de kerk toen zelf herstellen en de bestekken daarvan zijn eveneens bewaard gebleven (en voor iedereen toegankelijk). De kerk kreeg toen een sporen- of mogelijk een stijlenkap en omdat de lengte van balken, de hoeveelheden en kwaliteit van leien en stenen netjes zijn opgetekend, kan aan de hand daar-

9 Oud Archief Tiel 1 Magistraatsresoluties.

10 Oud Rechtelijk Archief Tiel no 303

11 OAT no 2 en Archief DO 499

12 OAT no 3 en Archief DO 2732

Cultuurwethouder Laurens Verspuij onthult het informatiebord op het Kalverbos.

Foto: Jan Bouwhuis

Graven in de historische grond waar de sarcofaag gevonden werd.

Foto: Jan Bouwhuis

van becijferd worden hoe groot de Sint Walburg ongeveer was. Met een slag om de arm overigens omdat de helling van het dak niet vermeld wordt. Het schip zal een oppervlakte van ongeveer 11 x 23 meter hebben gehad en had aan beide zijden smalle langsbeuken, die in de bestekken ‘sijdehancken’ heten.

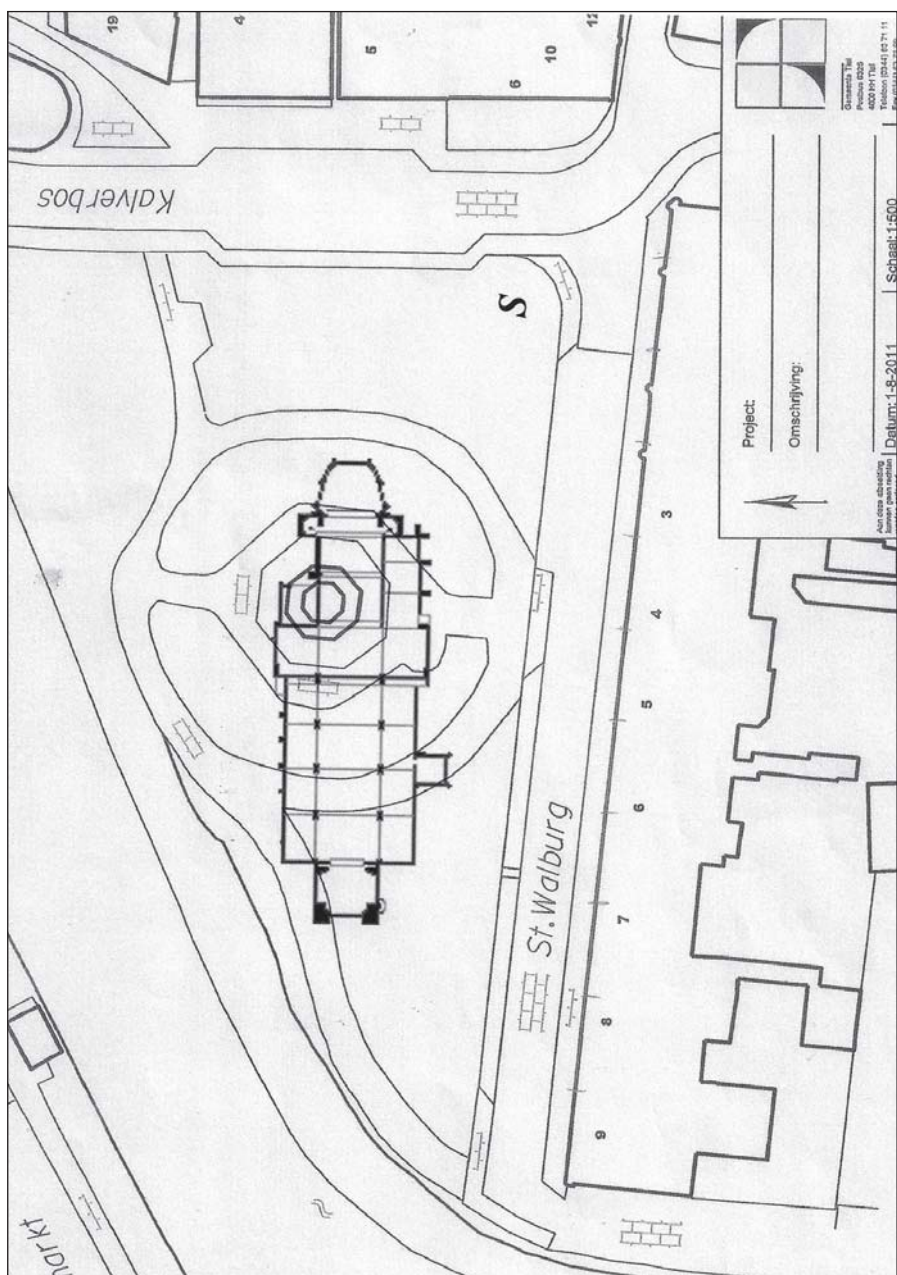
Het westwerk met de toren en het koor zijn toen overigens niet herbouwd. Het schip is echter wel zodanig hersteld dat de achtergebleven stadsbestuurders de Sint Walburg als een bijzonder geschikt onderkomen aanboden aan de Franse troepen, die Tiel in 1672 kwamen bezetten. Er zouden wel dertig compagniën in terecht kunnen. De Fransen vonden het echter een weinig comfortabel onderkomen en stookten er vuren in om zich te verwarmen. De toestand

waarin ze de kerk achterlieten was een van de argumenten om na hun vertrek over de sloop van de Sint Walburg te gaan praten. Die vond in 1679 daadwerkelijk plaats.

De oude kerk kwam daarna pas echt weer in het nieuws nadat de gemeenteraad in 1927 besloot trottoirs te gaan leggen langs het Kalverbos en het park te reconstrueren. Men stuitte bij het leggen van het trottoir langs het park op muurresten en menselijke beenderen en uiteindelijk werd in 1928 ook de blauwe steen gevonden, ‘waarop’ – zo vertelde Rink in de raad – ‘de ambtman de rechervoet plaatste wanneer hij de eed aflegde’. Die steen zou opgeborgen en later zoekgeraakt zijn.¹³

Hoe dan ook – men stuitte dus in 1927 op de sacrale plaats, die volgens historici beschouwd

¹³ Ontleend aan de raadsnotulen en de raadsverslagen in de Nieuwe Tielsche Courant

Kaart van het Kalverbos met fontein en paden, waarop de exacte locatie van de Sint Walburg is ingetekend. De toren daarvan stond ten noorden van de ingang van het Pand Sint Walburg no 7. De 'S' geeft de plaats aan waar archeologen de sarcofaag vonden en nu een informatiebord is geplaatst. De contouren zijn van de kapittelkerk St. Severin in Keulen, die in bouwgeschiedenis en afmetingen veel gelijkenissen heeft met de Sint Walburg in Tiel. De bij toeristen befaamde Sint Severin had rechts in het koor een crypte, zoals ook de verdwenen Sint Walburg die gehad moet hebben. De Sint Walburg, die op het Kalverbos gestaan heeft, had enerzijds naast het koor een sacristie en anderzijds een gang naar het dormitorium (slaapzaal). De exacte plaats en omvang daarvan kan alleen door nader onderzoek bepaald worden.

Het Kalverbos in vroeger tijden en de Sint Walburgkerk

Joh. Carl Vng. harr, tot Swilz, und Abblaggen
 des freeständons Gerechtigkeit, belone is p^{er}son
 als oprecht Amptman, Richter is Dichtgeroff was die
 Stadt Tiel ende des doerpe was Gerechtigkeit te waken,
 Ende vrees Jeddens ind vrees Stadt, doerpe, und
 verselucke Gerechtidomnis, Stadt, dichte, und doerpe
 vrees te lachte vreesdars, Gerecht is vreesd.
 dat ind onacht, Tiel und vrees, alle privilegij
 Beneficij, Freijheid, ende polijcie was booglofke
 memorij, haren vrees, ende hartogij van
 Gerecht, indert tijt, de vrees Stadt is Gerechtidomnis
 vreesd, te haren, gelpe mankenten, is vrees galle,
 mit vrees by verselucke vrees alle vrees gelyckbrachte
 vreesd, is Costumij te lachte vreesd, die
 vreesd, und te doerpe vreesd, vreesd. Jeddens
 dars is vrees te vreesd, ofte te vreesd, is
 vreesd mankenten. Doch, inde vrees Jeddens by gijne
 vreesd, te hant galle, vrees vrees alle vrees
 dat als oprecht Amptman, Richter is Dichtgeroff
 der vrees Stadt, ende doerpe vreesd, ind
 vreesd, te doerpe. so gelpe mij Gerecht Amptman.
 vreesd op St. Walborgens kerckhoff by vreesd.
 vreesd Jeddens vreesd is vreesd vreesd, vreesd,
 Antonis vreesd. vreesd vreesd vreesd, vreesd,
 vreesd. vreesd vreesd vreesd. vreesd vreesd vreesd
 vreesd. vreesd vreesd vreesd, vreesd, vreesd, vreesd
 vreesd vreesd vreesd vreesd. vreesd vreesd vreesd.

Een oorkonde van 6 mei 1615 met de formuleringen van de ambtseed, zoals die door de nieuwe ambtman Carl Vrijh werd afgelegd 'op St Walborgens kerckhoff bij 't rooster'.

mag worden als de navel van de oude stad.¹⁴ Het was de plaats waar de stichter van de oudste kerk en indirect van de stad, werd begraven. Daar, staande voor die tombe, diende de hoogste gezaghebber in de stad, trouw te zweren aan haar wetten. Op de tombe stond een offerschaal voor (wat populair gezegd) de koopsom voor het baantje. Die moest later – zo blijkt uit processtukken – op het hoofdaltaar van de Sint Walburgiskerk gelegd worden.

In de gerichtssignaten is vele malen opgetekend, dat een nieuw benoemde rechter dáár beedigd werd alvorens hij de schepenbank mocht voorzitten. Er staat nooit dat de plaats gelegen was bij de ingang van de kerk, maar altijd dat die bij de ingang – het rooster¹⁴ van het kerkhof van de Sint Walburg was.

Op die plaats diende in Tiel ook het stadsbestuur de burgers bijeen te roepen om hun goedkeuring te vragen voor nieuwe wetten en belastingen – de z.g. buurspraken. De gebruikelijke locatie daarvoor was de ruimte voor de ingang van het kerkhof (*civiloquium habitum est in*

cimiterio sancte Walburgis). Dat is al in 1901 gepubliceerd door dr. Van Veen in zijn studie 'Rechtsbronnen van Tiel'. De locatie is voorts vrij nauwkeurig te bepalen omdat het huis Kalverbos 6 (hoek Sint Walburgstraat) in oude stukken aangeduid werd als het huis tegenover de ingang van het kerkhof. Ook dat was bekend bij degenen die de plaatsen hebben bepaald waar de vuilniscontainers de grond in moesten. Het archeologisch rouwdouwen op deze plaats heeft kennelijk consequenties gehad. In de rapportage van het grondradaronderzoek wordt daarop gewezen bij de aanbevelingen: 'Echter, zoals het plaatsen van de afvalcontainer heeft uitgewezen, kunnen zelfs de allerkleinste ingrepen (aanlegwerken) grote schade doen aan een terrein dat voor de historische kennis van Tiel van zeer grote waarde is'.

Waaruit deze grote schade bestaat wordt echter niet onthuld. Noch in het ene rapport noch in het andere.

¹⁴ Hierover o.a. Bruno Kauhsen 'Omphalos'

¹⁵ Voor de ingang van een kerkhof lag altijd een ijzeren rooster om loslopende varkens ervan te weerhouden dat op de graven zouden gaan wroeten.

Roel de Jongh (postuum), Emile Smit en Willem Spekking onderscheiden

Ter gelegenheid van het 22e lustrum heeft het bestuur een drietal leden onderscheiden, die zich bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt voor de stad Tiel en Omstreken op het terrein van cultuur, geschiedenis, monumentenzorg en / of archeologie. De penning werd uitgereikt aan Emile Smit en Willem Spekking. Corry de Jongh-Crucq nam de penning in ontvangst voor haar overleden echtgenoot Roel de Jongh. De penning in brons is een ontwerp van de Zoelense kunstenaar Gerry van der Velden en toont de kop van keizer Otto III, zoals afgebeeld op een munt van Tiel van rond het jaar 1000.

Een schip, onderweg vanuit de tijdsperiode van Otto III, doorklieft de golven van de Waal, op weg naar de Agnietenhof, middelpunt van kunst en cultuur in de nieuwe tijd.

Op de achterzijde van de penning zijn de naam van de begiftigde en de datum van uitreiking vermeld. De penning wordt samen met een fraai handgeschreven oorkonde uitgereikt.

Roel de Jongh (1935-2010)

Roel de Jongh was gedurende bijna twintig jaar een centrale persoon in de Historische Werkgroep Tiel. Hij werd begin 1990, toen hij lid van het bestuur van de Oudheidkamer was, secretaris en penningmeester en hij bleef dit tot eind 2009, kort voor zijn overlijden. Tevens was hij auteur van enkele historische artikelen en eindredacteur van het Biografisch Woordenboek van Tiel. De facto beheerde en distribueerde hij jarenlang de publicaties die werden gemaakt door de Historische Werkgroep Tiel en de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

Roel was altijd accuraat: betrouwbaar: eerlijk: openhartig: en doortastend. Tot het laatst wilde hij, dat alle zaken volledig werden afgerond.

Emile Smit

Groot was en is zijn jarenlange inzet om het cultuurhistorische besef bij jong en oud te vergroten. Emile richtte de Historische Werkgroep Tiel op, maar gaf en geeft ook voordrachten voor de vereniging die altijd op grote belangstelling kunnen rekenen. De vele publicaties op historisch gebied (over Gelderland, Huissen en Tiel en Omstreken) wekken grote bewondering. Hij was eindredacteur dan wel als auteur van de vrijwel volledige indrukwekkende lijst van publikaties van de Historische Werkgroep Tiel! het boek dat hij samen met Jan Kers over de geschiedenis van Tiel schrijft geldt als een belangwekkend standaardwerk over de Geschiedenis van Tiel. Eveneens indrukwekkend is zijn verzameling van oude prenten van Tiel en omgeving (de collectie Smit - Kers) die hij als basis van cultuur- en erfgoedbehoud beheert.

Bijlschrift uitreiking van het erelidmaatschap aan Corry de Jongh-Crucq, de echtgenote van de in 2010 overleden Roel de Jongh (zie inzetje), Willem Spekking en Emile Smit.

Foto: Jan Bouwhuis

Willem Spekking

Al jaren besteedt Willem Spekking vrijwel al zijn vrije tijd aan de belichaming van de doelstellingen van onze vereniging: Hij geeft leiding aan BATO, Beoefenaren Archeologie Tiel en Omstreken. Hij ontvangt en enthousiasmeert belangstellenden en verzorgt een schier oneindige stroom van de meest onwaarschijnlijke documenten.

Als een ware hoeder van ons erfgoed dat zich zowel onder de grond als wel ook daar boven bevindt, is hij bovendien één der meest actieve

leden van de Commissie Erfgoed van onze Vereniging. Willem is iemand die het rijke archeologische bezit van de stad Tiel wil kennen, bewaren, beschrijven en waar mogelijk vertonen. Hij doet dat met een gedrevenheid die grote bewondering afdwingt. Zijn inzet biedt velen de mogelijkheid tastbaar kennis te nemen van het door BATO-leden uit het bodemarchief opgedolven schatten. Het seminar van 14 mei 2011 was ook een idee van Willem.

In dit artikel beschrijft Jan Beijer de naoorlogse persgeschiedenis van de Tielse en regionale nieuwsbladen. Jan stond aan de wieg van het dagblad De Tielse Courant en speelde lang een prominente rol in de Tielse en regionale nieuwsvoorziening. Later vervulde hij de functie van directeur gemeentevoorlichting.

Tiels markante persgeschiedenis

Van concurrerende dagbladen tot one-paper-city

Door Jan Beijer

“U moest maar eens naar Tiel gaan”. Directeur-hoofdredacteur G. Spanhaak van Wegeners Couranten Concern keek mij geheimzinnig glimlachend aan. Net alsof hij een verrassing voor mij in petto had. En toen ik, 24 jaar en vier jaar als verslaggever in dienst van Wegener in Apeldoorn, vragend met de ogen knipperde, gaf hij tekst en uitleg. Wegener had eind 1968 de Tielse Courant, een twee keer per week verschijnend en kwijnend nieuwsblad in Tiel overgenomen. De bedoeling van deze operatie was om er een dagblad van te maken, een kopblad van de Nieuwe Apeldoornsche Courant. Spanhaaks verzoek aan mij was om daar in Tiel een nieuw dagblad van de grond te krijgen. 1 november 1968 zou het eerste exemplaar van de persen moeten rollen.

Netwerk opbouwen

“Ga er maar eens kijken”, sprak Spanhaak uitnodigend. Dat deed ik, besefend dat het verblijf in Tiel een duidelijke missie had. Er moest een krant op poten gezet worden. Dat betekende onder meer: een pand inrichten, correspondenten zoeken en aanstellen, een fotograaf

aantrekken, een redactie samenstellen en installeren en vooral...beginnen met de opbouw van een netwerk.

Een paar weken lang reed ik op en neer van Tiel naar Veenendaal, waar ik toen woonde. De schrik sloeg me om het hart als ik aan de leestafel bij hotel-restaurant Corbelijn op de Markt of bij restaurant Parkzicht aan het Kalverbos het regionale nieuws in de kranten doornam. De goed ingevoerde Gelderlander, Het Vrije Volk met een eigen Betuwse editie, Het Nieuw Utrechts Dagblad met mooi opgemaakte regionale pagina's en de drie keer per week verschijnende Nieuwe Tielse Courant. Dat zouden mijn concurrenten worden. Daar moest ik tegenaan gaan boksen.

Het noodlijdende nieuwsblad Tielse Courant werd sinds jaar en dag bij Uitgeverij Gebr. Campagne aan het Plein gedrukt. Wegener nam dit bedrijf over en liet de voorzijde van het pand aan de Weerstraat verbouwen tot kantoor voor de redactie en de administratie van het nieuwe dagblad Tielse Courant. Die naam prijkte in helderrode neonletters aan de gevel.

Agnietenhof-directeur Theo Kersten geeft een persconferentie met zes regio-journalisten, begin zeventiger jaren. Van links naar rechts: Jan Beijer (Dagblad Tielse Courant), Wil Koppers (De Gelderlander), Nico Lathouwers (Nieuwe Tielsche Courant), directeur Kersten, Peter Ouwerkerk (met, bril, Het Vrije Volk), Gerrit Bouwhuis (net zichtbaar achter Ouwerkerk, Gelders Dagblad) en Arend Spee (Nieuw Utrechts Dagblad). Foto: archief Jan Beijer

Stille dorpen

Ik maakte kennis met mevrouw Veenstra, die de noodlijdende drukkerij aan Wegener had verkocht. Daarbij had ze min of meer bedongen, dat de nieuwe krant een overdenking zou plaatsen. Dat is gebeurd. In de zaterdageditie werd wekelijks een bijdrage van een predikant of pastoor uit Tiel of de regio geplaatst.

Uiteraard moest er nog veel meer geregeld en georganiseerd worden om het nieuwe dagblad op de rails te krijgen. Een paar weken was ik op pad om gesprekken te voeren met onder meer burgemeester Borrie, korpschef van politie Pijl en diens woordvoerders Cees van Elst en Wim van de Broek, directeur Wieringa van het Gewestelijk Arbeidsbureau, directeur Verhoeks

van de Betuwse Streekvervoer Maatschappij, VVV-directeur De Vries en de altijd goedgemutste burgemeester van Echteld Jan Houtkooper. Bovendien reed ik op goed geluk de dorpen rond Tiel door om op straat te informeren wat men dacht van een nieuwe krant, die zou verschijnen van Opheusden tot Opijnen.

Een gebied met dorpen als vlekjes op de landkaart, zoals Asch, Erichem en Est, waar het uitgestorven leek. Maar hoe klein en stil ook, in alle dorpen wilden we een correspondent aanstellen. Met dit doel voor ogen hielden we in hotel Corbelijn een informatiebijeenkomst voor mensen die correspondent wilden worden. Ze konden rekenen op een vergoeding van acht cent per geplaatste regel.

De opkomst was goed; een nieuwe krant was kennelijk op zichzelf een nieuwtje. Uit Echteld meldde zich een man in een geblokt overhemd, een figuur met een krachtige uitstraling, een haan-de-voorstee.

Hij luisterde aandachtig naar het praatje dat ik in het achterzaaltje hield en stak zijn vinger op bij de rondvraag. “Hoe hiette-gij ok alweer?”, wilde hij weten. Dat klonk mij echt Betuws in de oren. “Kun je net zo schrijven, als je praat?” vroeg ik op mijn beurt. Hij knikte. Zo werd de

rubriek van Hannes geboren. Hans van den Hatert zou 34 jaar lang elke week op zaterdag in het hoekje linksonder op pagina 3 zijn rubriek Betuwse Praetjes van Hannes vol schrijven. En ongekend succes en een belangrijke trekker voor de krant. Je begon de zaterdag met Hannes, die soms vaak scherpe voorvalletjes in zoveel goedaardig dialect wist te verpakken, dat niemand er aanstoot aannam. Verslaggever Aad Nekeman was eveneens een man van het eerste uur. Hij was al in dienst van Wegener en het toeval wilde dat wij elkaar nog kenden van het Christelijk Lyceum in Veenendaal. Aad wortelde snel in het land tussen de rivieren en ont-

Autoriteit en kennisbron op het gebied van de jongste geschiedenis van Tiel en de oostelijke gelegen dorpen van de stad, Hans van den Hatert schreef jarenlang een column in dialect.

wikkelde zich als een belangrijke redactionele steunpilaar van de krant.

Tegen zere been

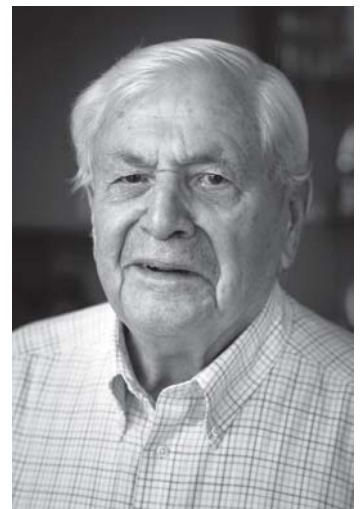
Het eerste nummer van de Tielse Courant, met “Dagblad voor Tiel en de Betuwe” als onderkop, bevatte een soort voorwoord van burgemeester Borrie, die de nieuwe krant veel succes wenste. Dat was tegen het zere been van de redacties van de bestaande dagbladen, die vonden dat Borrie hiermee zijn boekje te buiten

Betuwse Praetjes

Die lekkere dinge zulle vandaag in Tiel ok wel te krijge zijn. Waant het korsoo trek wir deur de stad. Feest veur jong en out, rijk en errem. Jammer da deur un eenmans aksie het korsoo un flinke opduvel het gekreege. Ze meuge gin gelt mir beure um er naor te gaon kijke. Hoe ut allemaal af zal loope, zal de tijt wel leere. Um bij de gemijntes ront Tiel te gaon beedele veur un bijdraage um ut korsoo in staant te haauwe zal, vrees ik, nie veul uithaole. Meej doen mit un praolwaage is al un groot offer. Eggelt doe ok wir meeje. Ze kômme mit un Spaonse waage. Daor staot un stier op. En um un stier presies nao te maake is kunstiege. Waant un stier môt op un stier lijke en nie op un koeje. Dus er môt trouwgeridschap aon geplekt wôrre. Toen de plekkers da hadde gedaon kwaame de kommentaare. De één zeeje da ding van hum is vuuls te klein en de aander zeeje wir hij is vuuls te groot. Gin miens die un ding van un stier welles goed bekeeke hat. Tot iniens Hennie van Eck zeeje: „Wa ligge we tog te zeure. Wij hemme thuis stiere zat. Ik zal welles pre-

sies gaon kijke. Ze gong naor huis en mit pen en pampier in de haant kroop ze onder de stier. Ze makte van ut klokkespulleke un mooje en goeje tekening. Teruug in de schuur wier die van alle kaante bekeeke. En zie, tusse un Spaonse- en un Meedelstier is bijkant gin verschil. Ze liete alles zitte zoo as ut was. Ut is un egte suuper stier die op de waage staot.

Het kantoor van het dagblad De Tielse Courant aan de Damstraat.

Foto: Jan Bouwhuis

was gegaan. De krant zorgde voor nog meer opschudding door zich aan te kondigen als “de krant voor half geld”. De directie van Wegener besloot hiertoe omdat men de overstap van nieuwsblad naar dagblad voor de abonnees financieel niet te groot wenste te maken.

De concurrentie reageerde boos. De branche- en werkgeversorganisatie Nederlandse Dagbladpers werd ingeschakeld en oordeelde dat Wegener met deze handelwijze buiten zijn boekje was gegaan. Toen de actie werd teruggedraaid, had de uitgever er al ruimschoots de vruchten van geplukt, vooral in publicitair opzicht.

Zo besteedde het destijds populaire radioprogramma Boemerang van de VARA aandacht

aan de “Betuwse krantenoorlog”. Programmamaker Gabri de Wagt vroeg de mening van een aantal vooraanstaande Tielenaars over de nieuwe krant en introduceerde ondergetekende (toen 24 jaar) als “de jongste redactiechef van Nederland.”

Het nieuwe dagblad sloeg aan, niet alleen in Tiel maar vooral in dorpen als Varik, Ingen, Maurik en Ochten werden al na een paar maanden hoge dekkingspercentages bereikt. De redactie hield de gemeenteraadsvergaderingen en het verenigingsnieuws consequent bij. De verslagen van de raad van de gemeenten Tiel, Echteld, Kesteren, Lienden, Buren, Maurik, Beusichem, Geldermalsen, Est en Opijnen, Varik en Ophemert stonden stevast de volgende

dag in de krant. Om het zover te krijgen moest er in de nachtelijke uren veel worden georganiseerd en geïmproviseerd. De verslaggever reed na afloop van de vergadering naar het kantoor in Tiel en tikte daar het verslag. De kopij werd op de redactie persklaar gemaakt, compleet met koppen, tussenkoppen, kolombreedte, lettertypes en fotootjes van de raadsleden, die de meeste indruk hadden gemaakt. Daarna belde hij, soms midden in de nacht, chauffeur Dinus van Lith uit Varik, uit zijn bed. Van Lith bracht de envelop met de kopij en de foto naar het krantenbedrijf van Wegener aan de Kanaalstraat in Apeldoorn, waar de krant aan het eind van de ochtend van de persen rolde. Vroeg in de middag distribueerde dezelfde chauffeur de pakken kranten bij de bezorgers in de Betuwe.

Strijd om de primeurs

De krant is een meneer, zo werd vaak gezegd, maar destijds was de verslaggever dat ook. De burgemeesters heetten de verslaggever van de Tielse Courant doorgaans als voorzitter van de gemeenteraad hartelijk welkom bij de vergaderingen. Er stonden bovendien sigaretten en sigaren klaar op het perstafeltje. Veel informatie was er voor de pers niet beschikbaar. Alleen de raadsagenda werd tevoren aan de redactie in Tiel gezonden. Achterliggende stukken waren doorgaans niet voor de pers bestemd en het fenomeen “gemeentelijk voorlichter” bestond nog niet.

Vergeleken met nu besteedde de regionale dagbladen aanzienlijk meer aandacht aan het gemeentenieuws. Nu is Tiel met alleen de Gelderlander een one paper city, waar geen concurrentie meer tussen dagbladen bestaat. Toen er nog verschillende dagbladen met regiopagina's verschenen, streden de redacties om de primeurs. Dat kwam de nieuwsvoorziening en ook de actualiteit in velerlei opzicht ten goede.

Landelijke ontwikkelingen in het medialandschap gingen ook niet aan Tiel voorbij. Wegener werd een steeds grotere speler op de dagbladmarkt. Om in het kort de gevolgen in de regio daarvan te noemen: De Tielse Courant ging op in Dagblad Rivierenland, dat later overging naar de Gelderlander, die eerder de Arnhemse editie van het Vrije Volk had overgenomen en er De Nieuwe Krant van had gemaakt. Deze krant kon het niet bolwerken en werd eveneens met De Gelderlander geïntegreerd.

Bij dit alles was ik beroepsmatig niet meer betrokken, want ik had de journalistiek in 1978 geruild voor een pioniersfunctie bij de gemeente Tiel, waar ik de eerste voorlichter werd en het nieuwe Bureau Voorlichting op poten ging zetten.

Foto: Jan Bouwhuis

Het laatste nummer van Dagblad De Tielse Courant verscheen op 19 februari 1994. De hoofdredactie kondigde het afscheid van de krant, die als Dagblad Rivierenland werd voortgezet, op de voorpagina aan onder de kop Vernieuwing. Aad Nekeman, redacteur van het eerste uur en later redactiechef, ging over naar het nieuwe dagblad met als standplaats Houten.

Het redactiekantoor aan de Damstraat werd gesloten. Zo kwam er een eind aan een markant stuk persgeschiedenis van Tiel, een van de laatste steden die er zich heel lang op kon beroepen twee regionale dagbladen in huis te hebben.

Een vlooiënklap is een karakteristieke kist uit het Rivierengebied die werd gebruikt om klei-nigheden in op te bergen en die tevens diende om makkelijker in de bedstee te kunnen stappen. De conservator van het Flipje en Streekmuseum, Peter Schipper haalt er steeds een bijzonder voorwerp uit en belicht dit in de Nieuwe Kroniek.

‘Uit de vlooiënklap’ Een fraaie aanwinst

Door Peter Schipper

Zaterdag 14 mei 2011 was de dag dat de vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken haar 110 jarig bestaan vierde. Het werd een groots feest met voordrachten over archeologie en een bijzondere afsluiting. Aan het eind van de middag overhandigde voorzitter Menko Menalda aan conservator Peter Schipper een olieverfschilderij als bruikleen voor het Tielse museum. Het is een portret van de bij elke oudere Tielenaar bekende bootjesverhuurder Koos van Elk. Rond de Eerste wereldoorlog had de familie Van Elk een kleine werf voor het herstellen van roeiboten aan de Oude Haven, die toen nog een echte haven was en via een nauwe doorgang in verbinding stond met de Waal. Bij laag water kwam het echter geregeld voor dat de haven ontoegankelijk was. Uiteindelijk besloot het gemeentebestuur in de crisisjaren een begin te maken met het dempen van de Oude Haven, een karwei dat de puinruimers in 1945 met de brokstukken van het vernielde Tiel voltooiden. De familie Van Elk had ondertussen een nieuw huis met botenwerkplaats laten bouwen op de Echteldsedijk aan de Nieuwe Haven. Voor een dubbeltje huurde je in de jaren twintig een roei-bootje bij Koos. Als het ‘s zomers druk was, lette hij goed op de tijd. Bleef je te lang weg, dan riep

hij vanaf de kant druk gebarend dat je de boot weer moest inleveren.

Een mooie figuur die het Tiel van toen kleur gaf. Dat vond ook de Tielse schilder Johan Ponsioen (1900 – 1969) die Koos enkele malen geschilderd heeft. Johan Ponsioen was onderwijzer op de Thomas van Aquinoschool in Tiel en had een grote passie voor tekenen en schilderen. Aanvankelijk was qua magisch-realistische stijl en vaak ook in zijn composities en onderwerpen de in Bennekom woonachtige schilder Dick Ket zijn grote inspiratie. De penseelvoering van Ponsioen is voor de Tweede Wereldoorlog nauwkeurig en verfijnd. Na de oorlog hanteert hij een lossere toets. Het portret van Koos van Elk schilderde Ponsioen in 1951, een tiental jaren voor de dood van de bootjesverhuurder. Afgaande op bewaard gebleven foto’s van Koos is de gelijkenis raak getroffen. Maar, een schilder kan meer in zijn uitbeelding leggen. Ponsioen schildert zijn model in alle eenvoud in een vrij kaal vertrek. Aan de muur en op de achtergrond alleen een olielamp en een geranium. Karakteristiek is het diep doorploegde gelaat met ouderdomsvlekken, de zwarte jas en de sterk contrasterende rode zakdoek van Koos. Zijn linkerhand rust op een tafelblad waarop een witte kom, een koperen tabaksdoos

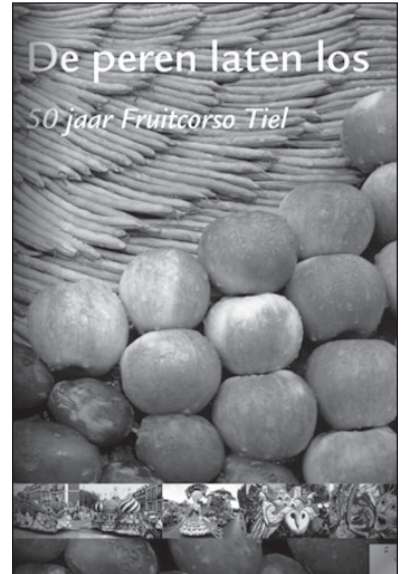

en een pijp. Hij is typisch een werkman, getekend door de buitenlucht en ouderdom. Daarom ook geeft Ponsioen alle aandacht aan de handen met de knokige vingers en zwart gerande nagels. Het schilderij past om drie redenen in de collectie van het museum. Het stelt een bekende Tielenaar voor en is geschilderd door een Tielse schilder. Ten derde past het in de rij portretten die al in de verzameling aanwezig zijn en die samen een gezicht geven aan de bewoners van onze stad en de streek. Geschiedenis is tenslotte het verhaal van mensen.

Voor u gesignaleerd

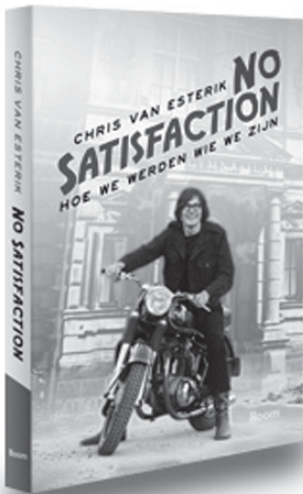
De peren laten los

Vorige maand verscheen het boek 'De peren laten los' een terugblik op 50 jaar Oogst en (Fruit)corso. Aan dit boek zijn in de regionale pers terecht al veel lovende woorden gewijd. Het is een prachtig lees- en kijkboek geworden, fraai vormgegeven en met een kloek formaat waardoor de prachtige kleurenfoto's van Jan Bouwhuis goed tot hun recht komen. De DVD met alle corsowagens van de afgelopen 50 jaar maken het boek extra compleet. Het boek hoort niet alleen in de boekenkast van iedereen die geïnteresseerd is in de historie van de streek. Het is ook een prachtig boek om cadeau te geven en om bezoekers van buiten de streek een indruk te geven van de corsokunst in onze regio. Het team dat het boek samenstelde heeft een geweldige prestatie geleverd.

No satisfaction

No satisfaction, met als ondertitel *Hoe we werden wie we zijn*, is het nieuwe boek van Chris van Esterik. Het boek wordt medio oktober in Tiel gepresenteerd. Van Esterik beschrijft de ervaringen van een aantal leerlingen van het gymnasium in Tiel in het begin van de jaren zestig die niet tot de 'oude' elite behoorden. Naast een algemeen tijdsbeeld wordt de gezinssituatie, ervaringen en gevoelens voor, tijdens en na de schoolperiode uitvoerig beschreven. Het is verbazingwekkend te zien hoe loopbanen zich ontwikkelen. Het boek is een feest der herkenning voor iedereen die die tijd meegemaakt heeft. Maar het is ook een waardevolle meer algemene bijdrage aan de geschiedschrijving van de jaren zestig. Leden van de Oudheidkamer die de lezing van 'De Geert Mak van de Betuwe' zoals de Gelderlander hem noemde, hebben bijgewoond weten dat zij een boeiend en toegankelijk geschreven boek kunnen verwachten. Van Esterik schreef eerder 'Een jongen van het dorp' over zijn jeugd in Ingen. Hiervan werden er niet minder dan 15.000 exemplaren verkocht en won hij de eureka prijs van het NWO.

Donderdag 10 november 2011 verzorgt Chris van Esterik een lezing over zijn boek voor de Oudheidkamer.

De gemeente Tiel werkt concreet aan de eerste stap voor het realiseren van het Waalfrontplan, het deelplan Westluidense Poort. De Westluidense Poort moet het culturele hart van Tiel worden. In dit artikel schetsen wij kort de plannen voor het gehele Waalfront en de plannen voor de Westluidense Poort. Dit is ruwweg het Bleekveldterrein en de directe omgeving daarvan. Het Bleekveld in zijn huidige vorm zal verdwijnen en grotendeels volgebouwd worden met woningen. Dat is jammer maar kennelijk nodig om de plannen betaalbaar te houden. Het Bleekveld en omgeving heeft een rijke historie. Verderop in dit artikel besteden we er aandacht aan. Oud-journalist en hoeder van het Tielse culturele erfgoed, Huub van Heiningen, pleitte er tijdens de behandeling van de plannen voor de Westluidensepoort in de raadscommissie Ruimte van zeven december 2010 voor het terug brengen van ‘de gouden bal’ en de naam van de Nieuwe Tielseweg te wijzigen in Patriottenboulevard. Hierdoor zou een klein stukje historie teruggehaald en in herinnering kunnen blijven. Zijn pleidooi dat een interessant inzicht biedt in een deel van de geschiedenis van Tiel, nemen we aan het slot van dit artikel in zijn geheel over. Overigens is ook de historische informatie in dit artikel voor een deel gebaseerd op publicaties van Van Heiningen.

Het Bleekveld door de eeuwen heen

Door Bert Leenders

Al vele jaren is de gemeente bezig met de ontwikkeling van het Waalfront. Daaronder verstaat men de strook grond die aan weerszijde van de dijk aan de Waal van het Amsterdam-Rijnkanaal tot het inundatiekanaal loopt. Tiel doet nu weinig met zijn Waalfront. In feite is de stad afgekeerd van de rivier, waaraan zij haar historische belang ontleend. “Dat moet anders” vindt het gemeentebestuur. De Waalkade moet grotendeels autovrij gemaakt worden, om te kunnen worden ingericht als een mooie verblijfsruimte voor inwoners en bezoekers. Bij de Zandwijkse

Poort en achter de watertoren moet een parkeergarage met winkels en woningen verrijzen, terwijl bij de Westluidensepoort naast een parkeergarage de cultuurvoorzieningen geclusterd een plaats zouden moeten krijgen. De kleine Willemspolder (het stuk uiterwaard ter hoogte van de Echteldse dijk) moet wandelgebied worden. In de hoek met het Amsterdam Rijnkanaal op de vroegere vuilstort komt een multifunctioneel park. Dit park moet er voor zorgen dat Tiel-Oost een stukje groener wordt. Ook zijn in die hoek nog wat woningen gepland. Daarvoor moet ech-

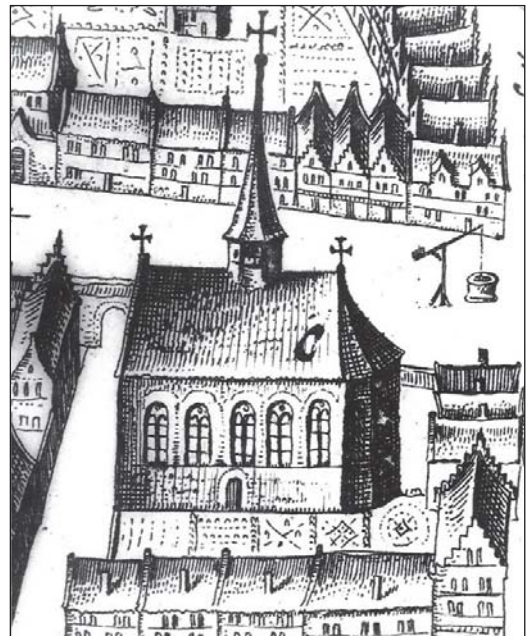

Dit beeld van het Bleekveld en directe omgeving zal de komende jaren mogelijk grondig veranderen. De foto is in 2009 genomen van af de Sint Maartenskerk (foto Jan Bouwhuis)

ter eerst de waterafvoer in Tiel-Oost in orde zijn. Nu heeft het gebied in en rond de Vogelbuurt bij hoog water nog steeds last van kwel. De plannen hiervoor wachten op uitvoering. Een onderdeel hiervan is het idee om een brede wat natuurlijk ogende dijk te bouwen.

Mede door cofinanciering van provincie en waterschap komt de uitvoering van de plannen om de wateroverlast in Tiel-Oost te verminderen dichterbij. Ook de Vogelbuurt zal een facelift krijgen. Hier zijn de beide woningcorporaties belangrijke partijen. Corporatie SVT is ondertussen al begonnen met de renovatie van een aantal woningen. Of alle plannen snel tot uitvoering komen is naar het oordeel van uw auteur nog maar de vraag. De woningmarkt zit de eerste jaren waarschijnlijk nagenoeg op slot. Projectont-

wikkelaars beginnen niet te bouwen voordat het merendeel van de woningen verkocht is. Voor

Agnietenkapel, detail van de kaart van Blaeu (collectie Emile Smit)

De Agnietenkapel nogmaals, maar nu als foto. Deze foto werd gemaakt voor de sloop in 1887. Collectie Regionaal archief Rivierland.

mooi gelegen en kwalitatief goede nieuwbouw bestaat wel belangstelling maar ieder nieuw huis heeft een negatieve invloed op de prijsvorming van bestaande woningen. De economie zit niet mee. De rijksoverheid heeft door de investeringen in infrastructuur, aanjaagpremies en het redenen van banken en EEG-landen van de laatste jaren forse tekorten en gaat bezuinigen op uitkeringen en subsidies aan gemeenten en provincies. Bovendien ziet het er naar uit dat ook de bevolking in het Rivierengebied met uitzondering van de gemeente Kesteren en wellicht Neerijnen de komende jaren zal gaan krimpen. Ondanks de groei prognoses van de gemeente is het inwoneraantal van Tiel al jaren stabiel en neemt het zelfs een heel klein beetje af. Realisatie van de Zand-

wijkse poort zal daardoor een hele klus worden. Vooral omdat ook Tiel last begint te krijgen van winkelleegstand. Het uitgebreide assortiment van bouwmarkten en tuincentra, toename van verkopen via internet, de uitbouw van Latenstein naar een winkelgebied voor alles in en rond het huis en de trend om steeds meer spullen waaronder kleding opnieuw te gebruiken via aankoop in kringloopwinkels hebben invloed op de behoefte aan winkelruimte in het stadscentrum. Nu zijn er al diverse - soms nieuwe - winkelruimten die al lang leeg staan. Elders in Nederland is dit probleem al veel groter. Voor nog meer nieuwe winkelruimte aan de Zandwijkse Poort zullen projectontwikkelaars

daarom niet snel warm lopen. Aan de Westzijde van het Waalfront ziet de gemeente graag dat het Aldi-terrein voor woningbouw beschikbaar komt. Vooralsnog wacht Aldi af en blijft zijn noodwinkel exploiteren. Al met al ziet het er naar uit dat de uitvoering van de Waalfrontplannen waar de gemeente veel tijd, energie en geld in gestoken heeft, voorlopig door de geschetste omstandigheden voor een groot deel in de ijskast zullen blijven of met grote vertraging uitgevoerd zal worden.

Plannen Westluidensepoort concreter

Veel onderdelen van de Waalfrontplannen zijn zoals uit het voorgaande blijkt nog onzeker en ook de termijn van realisering ligt nog niet vast.

Ansichtkaart van Bleekveld. Collectie Smit - Kers

De uitvoering van de plannen rond de Westluidense Poort zijn een stuk concreter. De gemeente heeft een schetsplan gemaakt dat goed ontvangen is. Vrijwel de gehele gemeenteraad vindt dat dit plan een flinke bijdrage zal gaan leveren aan het aantrekkelijker maken van Tiel als woon- en centrumstad. Dat mag wat kosten. Alleen Pro-Tiel is tegen. Deze partij vindt het plan niet slecht maar is bang dat het plan een te groot beslag legt op het gemeentelijke huishoudboekje.

Wanneer we dit schrijven is de gemeente begonnen met de eerste fase van de aanbestedingsprocedure. Drie nog te kiezen consortia moeten het plan verder detailleren. Waarna de gemeente bepaald welk consortium kan gaan bouwen en gaat zorgen voor een deel van de financiering via onder meer huizenverkoop, het onderhoud op zich nemen en ook stukken van de toekomstige exploitatie. Na een periode van vertrouwelijk overleg met enkele uitgekozen consortia zal vol-

gens de planning van augustus 2011 in de eerste helft van 2012 bekend worden of het plan binnen de gestelde financiële kaders uitgevoerd kan worden en welk bedrijvencombinatie het voor Tiel enorme project zal uitvoeren. Bij een positief besluit zal het dit stukje Tiel grondig van gezicht veranderen. Voordat we de plannen kort beschrijven nu eerst een korte historische schets van de bebouwing op dit voor de Tielse historie belangrijk stukje grond.

Op het Bleekveld werd de was gebleekt

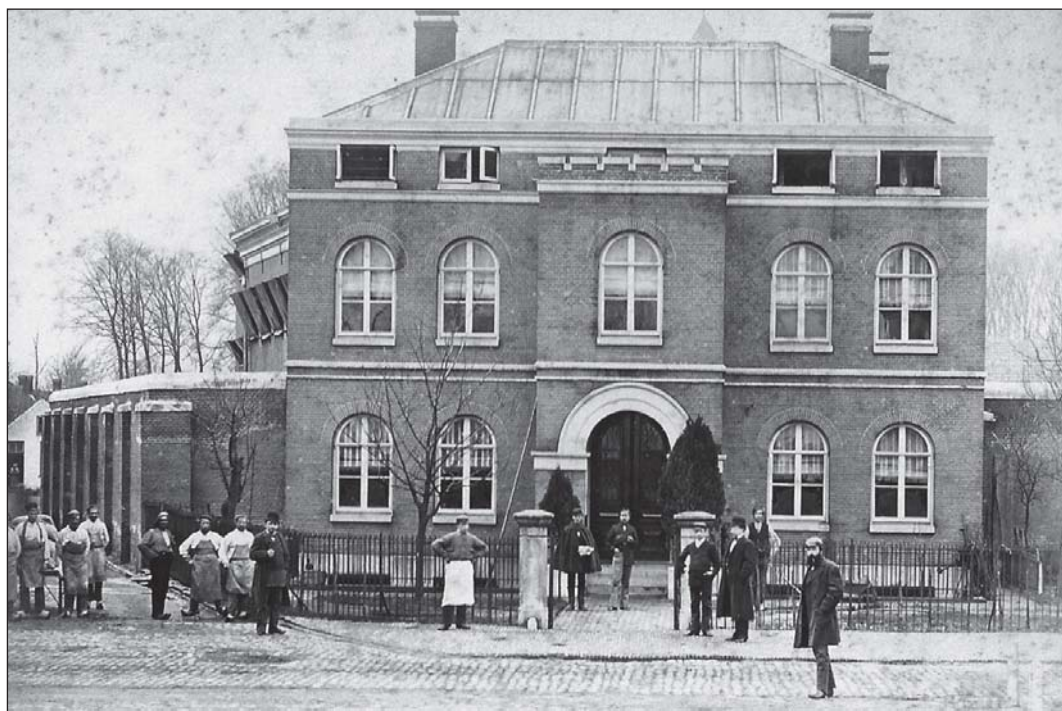
Uit in de jaren 1997-1999 verricht archeologisch onderzoek zijn sporen gevonden die er op wijzen dat er mogelijk in de elfde eeuw al houten gebouwen op het Bleekveld stonden. Uit het onderzoek bleek verder dat het gebied lang gebruikt is als boomgaard, weiland en bergplaats voor vuil. Vanaf de veertiende eeuw ontstond op het Bleekveld en omgeving het Sint Agnie-

tenklooster. Het klooster is in fasen gebouwd en moet vlak voor de reformatie flinke afmetingen gehad hebben. De zusters konden volgens Van Heiningen zo'n groot stuk grond op een centrale plaats in de stad kopen omdat door de achteruitgang van Tiel de grond naar verhouding goedkoop was geworden. Op het terrein stond een hooiberg, een graanzolder, een 'hospitaal', een ruimte voor de opvang van gasten, een korenmolen, een spinhuys, een bakhuys en een aantal woningen voor personeel en ouderen. Verder waren er natuurlijk de cellen voor de zusters, een kapel en enkele gemeenschapsruimten. Binnen de kloostermuren werden ook dieren gehouden en groenten en fruit gekweekt. Een deel van het terrein gebruikten de eerwaarde zusters om hun was bleken. Daar komt de naam dus vandaan. Na de reformatie werd het complex met uitzondering van de kapel en de kloosterpoort in fasen

gesloopt. De kapel, die naast de kloosterpoort op de plaats van het huidige streekarchief stond, zou nog lang dienst doen als concertzaal en theater. Op het Bleekveld kwamen huizen. In 1857 werd een deel van de gracht gedempt en werd op het bleekveld een gevangenis gebouwd. De kapel heeft geruime tijd dienst gedaan als eerste Tielse 'schouwburg'. Door de opening van het nieuwe rechtbankgebouw aan de nieuwe Tielse weg in 1882 werd de bestaande rechtbank aan de Kerkstraat overbodig. Het Nut kocht het gebouw en de grond en ontwikkelde er het beeldbepalende Spaarbankgebouw. Op 1 juli 1887 werd het in gebruik genomen. Met zijn spaar- en hulpbank, vergaderruimten en grote zaal voor concerten en toneelvoorzieningen zouden we het complex, dat naar de Agnietenstraat gekeerd stond, nu een multifunctioneel centrum noemen. Het Spaarbankgebouw werd in de vooroorlogse periode

Het spaarbankgebouw. Collectie Smit – Kers

De toenmalige gevangenis op het Bleekveld. Collectie Smit –Kers.

het culturele middelpunt van Tiel. Het spaarbankgebouw en de gevangenis werden door het oorlogsgeweld zwaar beschadigd en niet meer opgebouwd. Op de plek waar de gevangenis gestaan heeft, verrees in de jaren vijftig de inmiddels verdwenen garage van Van de Berg. Het terrein van het spaarbankgebouw bood nog lang een troosteloze aanblik totdat daar en op de plek waar eerder het postkantoor stond eind jaren zestig schouwburg de Agnietenhof verrees. Na de oorlog kreeg het Bleekveld langzaam de vorm die we nu kennen. Oude panden zoals de handel in lommen en metalen van Jansen werden gesloopt. Ook de Fordgarage op het vroegere gevangensterrein terrein viel onder de slopershamer. Door de komst van het aardgas werd de in 1854 gebouwde gasfabriek aan de rechtbankstraat overbodig en gesloopt. Ook het naastgelegen oude gymnasium, en het kantoor van de

kantoor van de Kamer van Koophandel en de brandweerkazerne die de gasfabriek omringden werden slachtoffer van de slopershamer. Op die plek verrees het inoposante GGR-gasgebouw. In 1987 werd tussen Koninginnestraat en Agnietenstraat de huidige bibliotheek geopend. Het Bleekveld was verder tot enkele jaren geleden het kermisterrein van Tiel.

De plannen voor de Westluidensepoort

Wanneer we dit schrijven zijn de plannen nog niet gedetailleerd uitgewerkt. De ruwe plannen bestaan uit een ondergrondse parkeergarage met 580 plaatsen, 25 grondgebonden woningen op het Bleekveld en acht luxe appartementen met uitzicht op de Waal. Het karkas van het GGR-gasgebouw blijft mogelijk staan. Hier moeten de culturele activiteiten van de huidige 'plantage' een plek krijgen. Daarnaast komt in een nieuw

Het Bleekveld en omgeving in juli 1975. U ziet onder meer de garage van Van de Berg en het vroegere gymnasium, dat later als arbeidsbureau in gebruik was. De gasfabriek rechts van het gymnasium is al gesloopt. Op het Bleekveld staat een kleine zomerkermis. (Luchtfoto Jan Bouwhuis)

gebouw de bibliotheek. Beide instellingen krijgen een gezamenlijke entree aan de rechtbankstraat, een gezamenlijk cultuurcafé en een zaal voor lezingen en kleine optredens. Ook de zaak van de Stad zal hier een plaats krijgen. Verder moet er ruimte komen voor kunstexposities, waarbij ook de amateurkunst aan zijn trekken moet komen. De oude bibliotheek wordt gesloopt. Daar is een nieuwe bioscoop gepland. Verder is er nog plaats ingeruimd voor liefst cultuurgebonden commerciële ruimten.

Tot slot van dit artikel volgt het in de aanhef van dit artikel genoemde pleidooi van Huub van Heiningen. Of zijn pleidooi resultaat zal hebben zal in de loop van het volgende jaar pas duidelijk worden.

‘De gouden bal’ terug

Er is vaak geschreven dat de Tielse gemeenschap al vanuit de late middeleeuwen een democratisch structuur had. Het is moeilijk na te gaan in hoeverre Tiel daarmee afweek van andere steden. Vast staat wel dat hier in de laatste decennia van de 18e eeuw invloedrijke patriotten woonden, die zich verzetten tegen het regentenbewind en contacten zochten met de Amerikanen, die zich bevrijdden van het Engelse koloniale bewind. De belangrijkste van hen was Johan Derk van de Capellen tot de Pol - in 1741 geboren op 20 meter afstand van de plaats waar nu de voorzitter zit (= voorzittersplaats in Tielse raadszaal) en in Tiel opgegroeid. Hij neemt een ereplaats in menig boek over de Amerikaanse geschiedenis, maar hier in Tiel weten we maar weinig van hem.

Ook de Tielse patriotten werden in 1787 verjaagd en vluchtten naar Frankrijk. Daar volgden zij nauwlettend de politieke ontwikkelingen en sommigen van hen maakten de bestorming van de Bastille mee. In de winter van 1794 op 1795 keerden de Tielse patriotten terug in hun geboortestad om de bestuurlijke macht over te nemen.

Die nieuwe stadbestuurders waren radicale patriotten, die een volksdemocratie invoerden, alle invloed van de kerk op het openbaar bestuur afsakten en ook in andere opzichten volledig wilden afrekenen met 'de oude tijden'. Voorts zou een indrukwekkend monument iedereen en ook de toekomstige generaties moeten inprenten dat in Tiel het tijdperk van de Verlichting was aangebroken.

Daarvoor grepen ze terug naar de Keltische metafysica uit de tijden die voorafgingen aan de komst van de Romeinen en de invoering van het christendom in de Lage Landen. Daarin speelt de Zonnewende - de stand van de zon op 21 juni om 12 uur - een hoofdrol. Stonehenge is de beroemdste stenen getuigenis van deze oeroude wereldbeschouwing. Maar ook diverse oude Engelse kathedraalen en in Frankrijk de kathedraal van Chartres zijn gebouwd op wat de as van de zon heet en niet, zoals de jongere christelijke kerken, op het oosten gericht. Hoe men die as van de zon vaststelde is o.a. te lezen en te zien in het befaamde en vaak verfilmde boek 'The Pillars of the Earth' van Kenn Follett.

Op 21 juni om 12 uur werd een lange houten 'naald' geplaatst op de plaats waar de bouw of aanleg diende te beginnen en de schaduw van de naald werd de as van het project.

Op die naald werd bij ons (en ook in Scandinavische landen) een gouden bal geplaatst. Aldus werd in juni 1795 in Tiel buiten de stadsgrachten in een groot zompig gebied, waarin vooral dakriet werd gesneden, begonnen met de aanleg van een parade-boulevard. Dat werd de kaarsrechte Nieuwe Tielseweg. In het land van de hunnebedden - o.a. in Hoogeveen - wordt ook nu nog jaarlijks de zonnewende gevierd met een gouden bal, die op een paal gezet wordt.

De Tielse patriotten kregen maar net de tijd om hun boulevard te voltooiën. De kerkelijke autoriteiten, de representanten van het grootgrondbezit en iedereen die tevoren macht had uitgeoefend, kwam in verzet en in 1798 werden de representanten van de Verlichting al weer van de troon gestoten. De naald werd omgetrokken en de gouden bal gestolen. Maar de

boulevard lag er. En de plaats op de dijk bleef in de volksmond 'de Gouden Bal' heten.

Al in de jaren voorafgaande aan de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 werden in Tiel maatregelen uit de patriotten-ideologie teruggedraaid en - iedereen weet het - onder Willem I was alles wat naar de Franse revolutie riekte uitgewist als iets waarvoor men zich diep diende te schamen. Het valt op. In de notulen van de raad en van B&W uit die jaren is geen spoor te vinden van de gouden bal en de patriottenboulevard. Ook het standaardwerk van Rink over de Tielse geschiedenis rept er niet van.

Maar zie: in 1853 kreeg Tiel in de persoon van Reuchlin een Thorbeckiaan als burgemeester. Die was in ideologische zin

een patriot, die kerk en staat gescheiden wilde houden. Al vrij kort na zijn aantreden bepaalde hij bijvoorbeeld dat hij niet bij of in de Sint Maartenskerk of op Ter Navolging - nog in beheer bij de hervormde gemeente - begraven wilde worden. Ineens vinden we dan in de notulen de gouden bal weer terug. Het is plotsklaps weer

de officiële naam geworden van de locatie, waar - vlak bij de Bellevue- de stoomboten aanleggen.

Maar zoals het zo vaak gaat met een populair fenomeen - de naam De Gouden Bal werd gestolen. De eigenaar van een hotel op de hoek van de Westluidensstraat en het Bleekveld herdoopte zijn etablissement in De Gouden Bal. Door deze naamkundige dislocatie raakte het Tielse symbool van de Verlichting opnieuw in de vergetelheid.

Iedereen zal begrijpen waar ik heen wil. Met deze patriottenboulevard heeft Tiel een uniek fenomeen. Andere steden hebben hun Maliebanen en Schuttersvelden, maar die zijn allemaal ouder. De Tielse patriottenboulevard zou in ere hersteld kunnen worden. De huidige naam verdient geen schoonheidsprijs en als we de gouden bal terugplaatsen op de juiste locatie, kunnen we aan de hand daarvan het verhaal van de fluwelen revolutie in Tiel vertellen.

Foto: Jan Bouwhuis

Door E. Kok-Majewska

Nieuwbouw Regionaal Archief – een update

Het werk aan het nieuwe gebouw van het archief staat niet stil.

Nadat op 4 mei de straatnaam onthuld was, was er op 1 juni het hoogste punt bereikt. (zie foto hieronder)
Beide activiteiten gingen gepaard met enige publiciteit.

Op 4 mei werd in o.a. aanwezigheid van de zoon van oud Politiecommissaris J.S. de Jong, naar wie de straat is vernoemd, door de burgemeester Steven de Vreze de nieuwe straatnaam van het archiefgebouw onthuld. J.S. de Jong wordt daarmee geroemd voor zijn verdiensten ten opzichte van de joodse inwoners van Tiel in de Tweede Wereldoorlog.

Bijzonder is natuurlijk dat de naam van de commissaris weer in het daglicht kwam door het uitgebreide archiefonderzoek in het Tielse archief van Tjeerd Vrij voor zijn boek *Bittere tranen*.

Het plaatsen van “het hoogste punt” nieuwbouw RAR. Foto: RAR

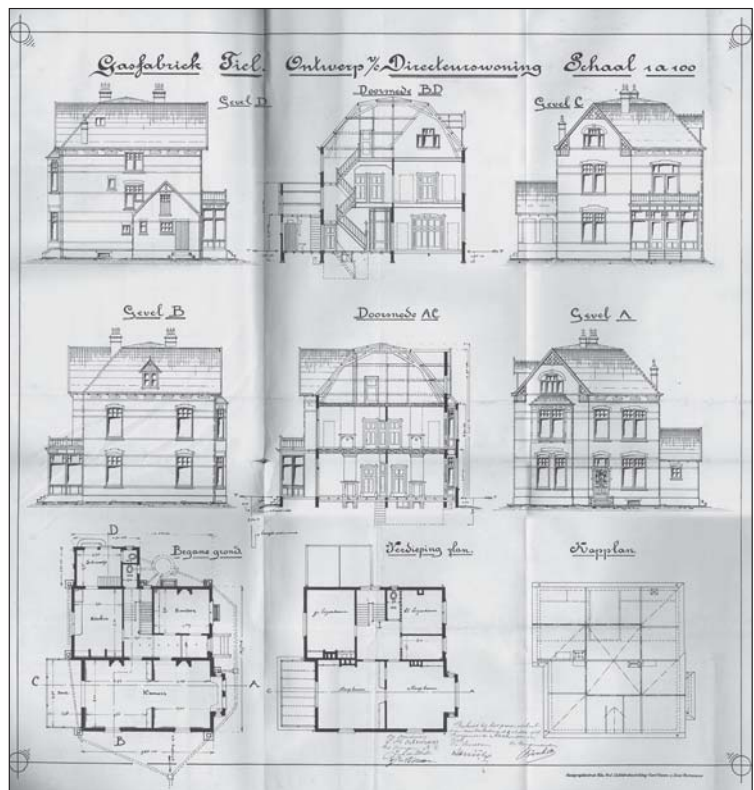
Op 1 juni werd door de opdrachtgevers RAR en SCW volgens de traditie pannebier aan de bouwers aangeboden. In aanwezigheid van de medewerkers en besturen van het RAR en SCW werden de bouwers bedankt voor het behalen van de hoogste punt op de bouw. Met andere woorden: het schiet echt lekker op. Na afloop van de festiviteiten konden de genodigden een rondleiding door het gebouw krijgen. Medewerkers en het bestuur van het RAR waren onder de indruk

Inmiddels is het gebouw zo goed als waterdicht en de afwerk werkzaamheden aan de binnenkant kunnen beginnen. Een van de belangrijke onderdelen is het aanbrengen van de rails in de vloeren van alle depots. Een precisie werk gezien er duizenden kilos papier overheen verreden zullen worden.

Onderzoekstip: serie akten *Door Beatrijs van Dijk*

In grotere archieven van onder meer gemeenten bevindt zich vaak een serie 'akten'. De achtergrond van het ontstaan van een dergelijke serie is dat in de negentiende eeuw de ingekomen en uitgegane stukken in chronologische series werden opgeborgen. De administratie ging stukken met een bewijskarakter bij elkaar bewaren onder de naam 'akten'. Ook bij de administratie van de gemeente Tiel treffen we zo'n serie aan. De akten vanaf 1843 zijn per periode van enkele jaren bij elkaar in één band ingebonden. In zo'n serie treffen we eigendomsakten aan (aankoop, verkoop, verpachting, erfpacht e.d.), maar ook zaken als leningen, overeenkomsten en aanbestedingen. Hier treffen we dan ook in het bijzonder de bestekken en tekeningen van openbare werken aan en vooral deze stukken maken dat het bestand waardevol kan zijn bij onderzoek. Veel bestekken en tekeningen van gemeentelijke gebouwen,

Bouwtekening van een directeurswoning voor de directeur van de gasfabriek uit 1914, een voorbeeld van een tekening uit de serie akten, archief gemeentebestuur Tiel inv.nr. 4427.

zoals openbare scholen, vinden we alleen in dit bestand.

Men treft dergelijke series, waar belangrijke stukken wat ‘verstopt’ zitten voor de onderzoeker, ook in andere archieven aan. In de archieven van de polderdistricten in het gebied zien we ook series met akten. Omdat het meestal alleen de eigendomszaken betreft, vindt men de serie terug onder de benaming ‘eigendomsakten’. De series met akten kennen vaak eigentijdse toegangen: repertoria of lijsten met een inhoudsopgave van de akten. De akten in het gemeentearchief van Tiel zijn genummerd en per band voorzien van een inhoudsopgave. Sommige administraties hebben ook na de invoering van het dossierstelsel een serie met eigendomsakten in stand gehouden.

De Drie Steden

In dit nummer wordt de schets van het burgemeesterschap van J.C. Hoftijzer vervolgd. Hij was burgemeester van Lienden vanaf 1967, in een politiek roerige tijd, toen de polarisatie op zijn hoogtepunt

was. In deze aflevering de gang van zaken rond de gemeentelijke herindeling.

Vervolgens kunt u lezen over een dichtende dokter. Gerlacus Ribbius was arts te Buren van 1850-1879 en schreef vier boekjes en enkele feestliederen. We kunnen kennis maken met zijn romantische beschrijvingen van natuur en landschap.

In een vorige aflevering van De Drie Steden heeft u kunnen lezen over de overgang van de Oude naar de Nieuwe stijl in de tijdrekenkunde. Deze keer wordt een ander aspect behandeld: de jaarstijlen en in het bijzonder het gebruik van de kerststijl in Tiel en Zandwijk.

Vorig jaar werd een gewassen pentekening van Cornelis Pronk aangekocht. Naar aanleiding hiervan wordt deze uitgebreid beschreven en wat meer verteld over de loopbaan van deze kunstenaar, die meer plaatsen in de Betuwe heeft vereeuwigd.

Tenslotte wordt u weer geattendeerd op interessante literatuur.

Cornelis Pronk (1691-1759)

Tekenaar van talrijke en gedetailleerde topografische onderwerpen.

Bron afbeelding: Wikipedia

